

M. TULLI CICERONIS DE FATO

M. TVLLII CICERONIS ARPINATIS ORA
TORIS ELOQVENTISSIMI LIBER INCIPIIT
DE F A T O .

VERENTI MIHI MVL
TV ET DIV COGITAN
ti quam re possem prodes
se q̄ pluris ne quando inter
mitterem consulere rei pu
maior occurrebat q̄ si opti
max artium vias tradit
meis ciuibus quod compluribus me iam libris arbi
tror consecutum Nam & cohortati sumus & ma
xime potuimus ad philosophiae studium eo libro
qui est inscriptus hortensius & quod genus philo
sophandi minime arrogans maxime q̄ & constans
& elegans arbitramur quatuor Academicis libris
ostendimus Cuiq̄ fundamentū eet phiat positum
in finibus bonorū ppurgatus est is locus a nobis qu
q̄ libris ut quid a quoq̄ & quid contra quemq̄ phi
dicret intelligi posse & totidem subsequenti libri Tus
culanarū questionū res ad beatē uiuendum ma
xime necessarias appetierunt Primus est n̄ de cō
temnenda morte secundus de tollendo dolore de
aegritudine lenienda tertius quintus eum locū com
plexus est qui totam phiā maxime illustrat. docet

Марк Тулий Цицерон

„За предопределението“

1. ...понеже¹ се отнася до нравите, което гърците наричат *ethos*, а ние обикновено наричаме тази част от философията философия на нравите², но за да обогатиш латинския език подобава да я наречем със специално прилагателно *нравствена*³: трябва да бъдат обяснени и значението, и смисълът на такива съждения, които гърците наричат *axiomata*; тези, които казват нещо за бъдещето и за това което може да се случи или да не се случи. Това е неясен въпрос, който философите наричат *Peri Dynathon* и всичко това се отнася до *Logike*, която аз наричам изкуство за разсъждаване. В други мои книги – “За природата на боговете” и “За предсказанието”, аз постъпвах така че да дам възможност на всяка от страните да разгъне без прекъсване своите мнения за и против, а на читателя да му е по-лесно да одобри⁴ това,

¹ Началото на трактата не е запазено.

² Виж Квинтилиан, “Обучението на оратора”, VI, 2 “Чувствата биват два вида, както сме ги възприели още от старо време. Гърците наричат единия вид патос. Тая дума ние превеждаме точно и вярно с афект /силно чувство/. Другия вид наричат етос, за който термин, доколкото аз зная, съответна дума в латински език няма. Наричат го още нрави; затова тази част от философията е наречена етике, на латински морал.”

³ Нравствена *moralis*, морална - тази лексема е новообразуване.

⁴ Виж “За предсказанието”, II, 150 “А тъй като на Академията ѝ е присъщо да не изтъква никакво свое решение, а да одобрява това, което изглежда най-подобно на истината, да съпоставя доводи, да излага това, което може да се каже за всяко от мненията, без да пуска в ход своя авторитет, а като

което му се струва най-вероятно. Но в тази беседа за предопределението някакво обстоятелство ми попречи да направя същото.

2. Докато бях в ПUTEОЛИ⁵ по тези места бе и Хирций, избран консул, изключителен мой приятел и отдаден на същите тези занимания, с които и аз живеях още от млади години. Ние двамата прекарахме много време заедно като най-вече обсъждахме планове да се установи мир и съгласие между гражданите. След гибелта на Цезар навсякъде изглежда се появиха семена на нови размирици и ние двамата смятахме, че трябва да им се противопоставим. Почти целият ни диалог се изчерпваше в тези разсъждения; и при това дни наред. След като Хирций веднъж дойде при мен в такъв ден, който бе по-свободен от посетители, първо обсъждахме въпроси относно мира и спокойствието, които бяха почти наше ежедневие, сякаш узаконено.

3. Като приключихме тези теми, Хирций каза: Ти, както се надявам, не си изоставил заниманията с красноречие, но си поставил философията на първо място. Мога ли да чуя нещо?⁶ “Разбира се, че можеш – рекох аз – било да слушаш,

предоставя на слушателите пълна свобода на избор между тях, то и ние ще се придържаме към този обичай, който ни е завещал Сократ”.

⁵ Имение на Цицерон в ПUTEОЛИ, крайморски град близо до Неапол.

⁶ Събеседникът на Цицерон тук е слушател, а не опонент. В този смисъл това съчинение не е диалог, а по-скоро монолог.

било сам да говориш. Аз наистина не изоставих, както ти с право смяташ, моите ораторски занимания, по които и ти в последно време си се запалил, както чувам, доста сериозно. Сегашните ми занимания не само не отслабват ораторските ми умения, но дори ги подхранват. Понеже ораторското изкуство има много общо с този род философия, който ние следваме⁷; ораторът заимства от Академията тънкостта на мисълта, а на свой ред Академията получава богатството и красотата на речта. Поради това, рекох, че притежавам и двете умения, нека да бъде твой избор с кое от двете предпочитай да си служиш днес”. Тогава Хирций рече: “Твърде щедро от твоя страна и подобно на всички твои дела; наистина ти много охотно си се отзовавал на моите желания.

4. Но понеже твоите виждания за реториката са ми отдавна познати и в тази област често съм те чувал и ще те чувам, а пък “Лускуланските беседи” показват, че си приел прочутия обичай на представителите на Академията при обсъждане да оспорваш всички издигнати мнения, искам, ако не ти е неприятно, да изложиш нещо, което да слушам.”
“А как, рекох, да ми е неприятно нещо, което ще ти се

⁷ т.е. Новата Академия. За отношението на Новата Академия към ораторското изкуство виж Цицерон, “За оратора”, III, 80 “Но ако съществува човек, който умее по метода на Аристотел да говори за и против всяка неща и познавайки неговите предписания, да произнася за всяко дело по две противопоставящи се речи или пък да оборва всяко твърдение като Аркезилей и Карнеад; ако освен тази теоретична подготовка той притежава и ораторски опит, знания и практика – това е истинският, съвършеният, единственият оратор!”

хареса? Но ти ще слушаш римлянин и човек, който плахо започва този вид разсъждение и при това се е върнал към подобни занимания след дълго прекъсване. "Ще слушам внимателно твоите разсъждения, както чета написаното от теб. У тъй, почвай! Нека седнем тук.

5. ... в някои примери, както при поета Антипатър⁸, както при родените в под знака на зимното слънцестоене, както при двамата братя, разболели се едновременно⁹, както при урината, както при ноктите и при останалите неща от този род, важи влиянието на природата¹⁰, което аз не приемам – няма никаква предопределяща сила; при други обаче могат да са някакви случайни неща, както при онзи корабокрушенец, както при Икадий, както при Дафит¹¹.

⁸ Плиний Стари, "Естествена история", VII, 51. "Поетът Антипатър Сидонски всяка година на рождения си ден се разболявал от треска, от нея и починал в дълбока старост".

⁹ Аврелий Августин в "За Божия град", V, 2 пише, че бил чел у Хипократ, знаменития гръцки лекар за двама братя, които едновременно боледували и едновременно оздравявали. Оттук Хипократ направил извод, че са били близнаци. Стоикът Посидоний, който признавал влиянието на звездите върху човешкия живот, обяснявал този случай от живота на братята с това, че те са родени под една звезда.

¹⁰ Древните лекари правели изводи за състоянието на болния. Виж Целз, "За медицината," II, 6. В това стоиците съзирали примери на "симпатия", т. е. на взаимосвързаност на всичко в света.

¹¹ Посидоний пише за някакъв човек, на който му било предсказано, че ще умре във вода. Той оцелял при корабокрушение но се удавал в ров. За разбойника Икадий не се знае нищо. Дафит, граматик от Телмес, Ликия, II в., живял при двора на пергамския цар Атал. За него се разказва, че веднъж издевателски попитал делфийския оракул ще намери ли коня си. Оракулът отговорил, че ще го намери. Дафит се надсмял над оракула и казал, че той никога не е имал кон и никога не го е губил. Но скоро след това цар Атал, който се разгневил на Дафит заради злоречието му, заповядал да го хвърлят от скала, която се казвала "Кон". Виж Страбон. "География", XIV, 39; Валерий Максим, I, 8, 8.

Углежда Посидоний, да ме прощава учителят ми,¹² си е измислил тези неща; понеже са наистина абсурдни. Защо? Ако на Дафит му е било предопределено да падне от кон и така да загине, от този ли "кон" му е било предопределено, който изобщо не е бил кон, а само се е казвал така. У нима Филип бил предупреждаван да избягва онези именно колесници, които били изобразявани на дръжката на меча¹³? Жима е бил убит от дръжката на меча? Какво толкова, че онзи безименен корабкрушенец паднал в реката предсказано му било, че ще загине във вода); и кълна се в Херкулес, не виждам някакво предопределение за разбойника Укадий, понеже не пише да му е било предсказано каквото и да било:

6. Какво чудно, прочее, има, че камък от пещерата му паднал на краката? Смятам, че дори Укадий да не е бил тогава в пещерата, онзи камък пак е щял да падне. Затова или съвсем нищо не е случайно, или самото това е могло да стане случайно.

Ето аз си задавам въпрос (и това ще се разгледа нашироко) ако допуснем, че предопределението няма никакво значение и никаква природна сила, а всичко или почти всичко се случва случайно, безпричинно и безоснователно, дали нещата биха

¹² Цицерон слушал лекции при Посидоний, виж "За природата на боговете", I, 6.

¹³ Македонският цар Филип получил от оракула предупреждение да се пази от квадрига (колесница, запрегната с четири коня). През целия си живот той не само избягвал да се вози на квадрига, но даже отказал да посети местност в Беотия на име "Квадрига". Но в края на краищата той бил убит с кинжал, на чиято ръкохватка от слонова кост била изрязана квадрига.

могли да се случат по-различно, отколкото сега се случват. И защо трябва да се намесва предопределението, щом като и без предопределение основанието за всички неща се отнася към природата или съдбата?

7. Но нека, както би било най-справедливо, да оставим с добро Платоний и да се обърнем към уловките на Хризип. Желю нека отговорим първо за самото влияние на природата, а останалите неща ще проследим после. Виждаме колко се различава природата от място на място: едни места са здравословни, други нездравословни, едни са мочурливи и като че наводнени, а други изпръхнали и сухи; и има множество други неща, които се различават много от място на място¹⁴. В Атика небето е ясно, поради което и самите жители на Атика са смятани за по-умни, а в Тива въздухът е гъст, и затова тиванците са добре охранени здравеняци. И все пак не онова ясно небе е принудило някой да слуша Зенон, Аркесил или Теофраст, нито пък гъстият въздух прави така, че Немя¹⁵ да се стреми към победата повече от Истъм. Това са съвсем отделни неща.

¹⁴ Цицерон не отрича напълно влиянието на местните природни условия, но не смята влиянието им толкова определящо, колкото твърдял Хризип, виж "За предсказанието", II, 33-34 и II, 96.

¹⁵ На Истъм в Коринт всеки пет години се провеждали игри в чест на Посейдон. В Немя, Арголида, Южна Гърция, в чест на Херакъл веднъж на три години.

8. Как впрочем може природата на мястото да определи аз да предпочета да се разхождам в портика на Помпей пред Марсово поле? С теб или с друг? На Удите или на Календите? Впрочем както природата на мястото има значение за някои неща, а за други съвсем никакво, така и разположението на звездите влияе, да допуснем това, върху някои неща, но със сигурност не влияе върху всички. И наистина, понеже в природата на хората има различия, така че някои се радват на сладки неща, а други на възгорчиви, едни са страстолюбиви, други – гневливи или жестоки, или надменни, а пък трети се ужасяват от подобни пороци – и понеже – казва Хризип – толкова се различават една природа от друга, какво чудно има, че тези различия са причинени от различни причини?

9. Разисквайки тези неща, той не вижда как стоят нещата и в какво се състои причината. Защото ако едни са по-склонни към едно, а други към друго поради природни и предхождащи причини, от това не следва, че и причините за нашите воля и желания са природни и предхождащи. Ако нещата стояха така, нищо нямаше да е в нашата власт. Сега, наистина, признаваме, че това дали сме умни или глупави, силни или немощни, не зависи от нас. Който обаче смята, че от това може да се заключи, че дори това да седнем или да се разхождаме не е наша воля, той не вижда кое от какво следва. Понеже от това, че и умните и глупавите, и силните и немощните се раждат така по предхождащи

причини, все пак не следва, че и това те да седнат, и да се разхождат, и да правят дадено нещо е определено и установено по някакви изначални причини.

10. Знаем за Стилпон, философ от Мегара, твърде умен и уважаван за времето си човек. Приятелите му пишат за него, че бил и пияница, и женкар, и не пишат тези неща за да го укорят, а по-скоро за да го похвалят; понеже неговата порочна природа била така укротена и обуздана чрез учение, че никой никога не го бил виждал да пиянства, нито пък виждал у него и следа от сладострастие.¹⁶ Е, какво ще кажеш? У нима не четем по какъв начин физиогномът Зопир, който твърдеше, че познава човешките нрави и природа по тялото, очите, лицето и челото, определи Сократ? Каза, че Сократ е глупав и тъп, понеже ключиците му не били извити— казваше, че тези части са препречени и запушени; добави също и, че е женкар; казват, че Алкивиад много се смял на това.

11. Но ако тези пороци могат да се родят от природни причини, те могат да се изкоренят и да се премахнат из основи, та този, който е бил предразположен, да се избави напълно от тях, и това не е заложено в природни причини, ами в нашата воля, стремеж и усърдие. Всички тези неща

¹⁶ Виж разказа за Стилпон у Диоген Лаертски, II, 113—120.

губят значението си, ако на основание на предсказанието се потвърди силата и природата на съдбата. И ако съществува предсказание, от кои именно принципи на изкуството ще води началото си („принципи” наричам това, което гърците наричат *theoremata*)? Но аз съм уверен, че както никой занаятчия не може да упражнява своя занаят без някакви основни положения, така и тези, които с помощта на дивинацията предсказват бъдещето.

12. Нека да има прочее такива принципи в астрологията: „Ако някой е роден например при изгрева на Сириус, той не ще умре в морето”. Внимавай, Хризипе, да не загубиш делото, за което имахте голям спор с Диодор¹⁷, умел диалектик. Ако е истинно умозаключението: „Ако някой е роден при изгрева на Сириус, той не ще умре в морето”, тогава, казва той, също е истинно: „Ако Фабий¹⁸ е роден при изгрева на Сириус, Фабий не ще умре в морето”. Следователно има противоречие между това, че „Фабий е роден при изгрева на Сириус” и че „Фабий ще умре в морето”. А понеже ние приемаме за достоверно за Фабий, че е роден при изгрева на Сириус, то ще има и противоречие между това, че „Фабий съществува”, и че „ще умре в морето”. Следователно и това свързване е от противоречащите си: „И Фабий съществува, и Фабий ще умре в морето”, което по условие не може дори да се случи. Следователно това „Фабий

¹⁷ Диодор с прозвище Кронос, философ от Мегарската школа, III в, учител на Зенон и Аркезилай.

¹⁸ Тук името „Фабий” е употребено в смисъл „еди-кой-си”.

ще умре в морето” е от такъв род, че не може да се случи. Следователно всичко, което лъжливо се говори за бъдещето, не може да се случи.

13. Това заключение, Хризипе, за теб никак не е допустимо и именно за това е най-вече спорът между теб и Диодор. Понеже той твърди, че може да се случи само това, което е истинно или ще бъде истинно. Това, което е в бъдещето, казва, че е неизбежно да се случи, а което не е, за него казва, че не може да се случи. Ти пък Хризипе, казваш, че могат да се случат и неща, които няма да станат, като например да се случат тази гема¹⁹, макар че това никога няма да се случи. Казваш и че не е било неизбежно Кипсел²⁰ да управлява в Коринт, макар това да е било предречено от оракула на Аполон преди хилядната година. У ако ти действително се доверяваш на тези божествени предсказания, то ти си принуден и да признаеш, че всички неистинни неща за бъдещето не могат да се случат (както ако се кажеше, че Сципион Африкански няма да завладее Картаген²¹), а ако се казва истинно за бъдещето и това стане така, ще признаеш, че е било неизбежно да се случи; това са все мнения на Диодор, разминаващи се с твоите.

¹⁹ Върху пръстена на Цицерон.

²⁰ Кипсел, тиранин на Коринт, VII век. Виж разказа за него у Херодот, “История”, V, 92.

²¹ В действителност Сципион Африкански завладява Картаген през 146 г. и го разрушава.

14. *И наистина, ако смятаме истинно изказване като „Ако си роден при изгрева на Сириус, не ще загинеш в морето” то първата част във връзката: „Роден си при изгрева на Сириус” е неизбежна (понеже всички истинни неща за миналото са неизбежни, както смята Хризип, разграничавайки се от учителя си Клеант, понеже миналите неща са необратими и не могат да се превръщат от истинни в неистинни) та ако това, което е първо във връзката, е неизбежно, то тогава и това, което следва, е неизбежно. Хризип обаче не признава това за необходимо във всички неща. Ако съществува естествена причина Фабий да не умре в морето, Фабий не може да умре в морето.*

15. *За това място Хризип, разгорещен, очаква халдеите и другите прорицатели да сгрешат и да не си послужат с конюнкциите, а да произнесат своите принципи така: вместо „Ако някой е роден при изгрева на Сириус, той не ще умре в морето”, по-скоро да кажат така: „Няма човек, който и да е роден при изгрева на Сириус, и да загине в морето”. О, смехотворно своеволие! За да не се сблъскат с Диодор, той учи халдеите по какъв начин трябва да излагат принципите си. А искам да попитам, ако халдеите говорят така, че излагат по-скоро отрицанията на безкрайни конюнкции отколкото безкрайни свързвания, защо лекарите, защо геометрите, защо останалите да не могат да направят същото. Лекарят преди всичко да не излага това, което му е ясно в занаята, така: „Ако пулсът му е ускорен, той има*

треска²²”, а по-скоро по този начин: „Не може и пулсът ми да е ускорен и да няма треска”. По същия начин геометърът да не казва: „В сферата най-големите кръгове се разделят помежду си през средата”, а по-скоро по този начин: „Не може и да са най-големите кръгове в сферата, и да не се разделят помежду си през средата”.

16. Има ли нещо взаимосвързано, в което да не може по този начин от свързването да се премине към отричане на връзката²³? И наистина можем да кажем същите неща и по други начини. Преди малко казах: „В сферата най-големите кръгове се разделят помежду си”; мога да кажа: „Ако в сферата това са най-големите кръгове”, мога да кажа също: „Понеже са най-големите кръгове в сферата”. Има много начини за изказване на една и съща мисъл и никой от тях не е по-изопачен от този, с който Хризип се надява да помири халдейците с мнението на стоиците. Е, все пак никой от тях не говори така, понеже ще им бъде по-трудно да научат тази неестественост на речта отколкото изгрева и залеза на съзвездията.

²² За телесните функции виж “За природата на боговете”, II, 138.

²³ Виж “Топики”, XIV.

17. Но нека се върнем към онзи проблем на Диодор, което наричат *Peri Dynaton*, в което се изследва какво значение може да има това, което може да се случи. Според Диодор може да се случи само това, което е истинно в настоящето, или истинно в бъдещето. А това значи, че не се случва нищо, което не е било неизбежно, и каквото може да се случи, то или вече се е случило или ще се случи, и тези бъдещи неща не могат да се изменят от истинни в неистинни повече отколкото нещата, които вече са се случили. Ала във вече станалите неща неизменяемостта си личи, а в бъдещите, понеже неизменяемостта не личи, тя изглежда, че не присъства; както за онзи, който е налегнат от смъртоносна болест, е истина: „Този ще умре от тази болест“, и същото, ако се каже истинно за този, при когото силата на болестта не изглежда такава, няма да бъде по-малко предстоящо. Така става, че никаква промяна от истина в неистина не може да се случи дори в бъдещето. Понеже изказването „Сципион ще умре“²⁴ има такава сила, че, макар и да се казва за бъдещето, все пак това не може да се превърне в неистина; понеже е изказано за човек, а човек неизбежно умира.

18. Така, ако се кажеше „Сципион ще умре през нощта, нападнат в своята спалня“, щеше да се каже истината; понеже щеше да се каже това, което щеше да се случи; но

²⁴ Става дума за Публий Корнелий Сципион Емилиан (185-129), победителя на Картаген, който без да е боледувал бил намерен мъртъв в леглото си. Носели се слухове, че бил отровен от политическите си врагове.

трябва да се разбере, че е щяло да се случи, именно поради това, че вече е станало. У „Сципион ще умре” не е по-истинно отколкото „Ще умре по онзи начин”, и не е по-неизбежно Сципион да умре отколкото да умре по онзи начин, нито е по-неизменяемо от истина в неистина „Сципион е убит” отколкото „Сципион ще бъде убит”; Уж от това е така, няма причина Епикур да се бои толкова от предопределението и да търси защита от атомите и да ги отклонява от пътя им²⁵ и в едно и също време да приема две необясними неща: първото, че нещо се случва без причина – от което следва, че нещо се случва от нищо²⁶, което не изглежда вероятно нито на самия физик, нито на който и да е друг; второто, че когато два атома се носят през празнотата, единият се движи по права линия, а другият се отклонява.

19. Епикур, ако би се съгласил с мнението, че всяко изказване е или истинно, или неистинно, може би не би се страхувал, че неизбежно всичко се случва по предопределение. Не поради извечни причини, произтичащи от неизбежността на природата, е вярно твърдението: „Карнеад влиза в Академията”, но не е и съвсем без причини. Съществува разлика между случайно предхождащи причини и причини, съдържащи в себе си природно действие²⁷. Така винаги е било

²⁵ Цицерон има предвид учението на Епикур за самопроизволното отклонение на атомите, виж “За природата на боговете”, I, 69; Лукреций, “За природата на нещата”, II, 251 и II, 217.

²⁶ Виж Лукреций, “За природата на нещата”, I, 151 и II, 243.

²⁷ Виж “Топики”, XV.

вярно „Епикур ще умре, след като е живял седемдесет и две години, по времето на архонта Плитарат”, и все пак причините защо това е станало не са били фатални, ами понеже е станало точно така, то е вярно че е станало така, както е трябвало да стане.

20. Но и онези, които казват, че нещата, които предстоят, са неизменяеми и не може бъдещото истинно да се превърне в неистинно, не потвърждават неизбежността на предопределението, ами само тълкуват значението на думите. А онези, които въвеждат вечната редица от причини, те оковават човешкия разум, лишен от свободна воля, с неизбежността на предопределението. Но толкова за тези неща, нека разгледаме други.

Хризип заключава по следния начин: „Ако има движение без причина, не всяко изказване (което диалектиците наричат ахиота) ще бъде или истинно, или неистинно; понеже това, което няма подбудителни причини, то не ще бъде нито истинно, нито неистинно; обаче всяко изказване е или истинно, или неистинно; следователно няма никакво движение без причина

21. Ако това е така, всички неща, които се случват, се случват поради предхождащи ги причини; ако това е така, всички неща се случват по предопределение; прочее каквото и

да се случи, е предизвикано да се случи по предопределение”. Ако ми е угодно да се съглася с Епикур по първия въпрос и да кажа, че не всяко изказване е или истинно, или неистинно, бих приел този удар по-лесно отколкото да потвърдя, че всичко се случва по предопределение; понеже ако за първото мнение може да се поспори, то второто е наистина недопустимо. И така Хризип впряга всички сили, за да убеди, че всяка ахiota е или истинна, или неистинна. И както Епикур се бои да не би, ако се съгласи с това, да трябва да се съгласи и че каквото и да се случва, се случва по предопределение (понеже, ако едното от двете е вярно извечно, то е и сигурно, а ако е сигурно, то е и неизбежно; така смята, че потвърждава и неизбежността, и предопределението), така Хризип се страхува да не би, ако не докаже, че всичко, което се изказва, е или истинно, или неистинно, да не може да поддържа, че всички бъдещи неща се случват по предопределение и поради извечни причини.

22. Но Епикур смята, че с отклонението на атома се избягва неизбежността на съдбата. И така освен теглото и удара се ражда някакво трето движение, когато атомът се отклонява на минимално разстояние (това се нарича *elachiston*²⁸). Това отклонение се случва без причина и той е длъжен да признае ако не на думи, то на дело. Атомът не се отклонява, ударен от друг атом. Така как може един атом да бъде ударен от друг, ако неделимите частици поради

²⁸ Виж Лукреций, “За природата на нещата, II, ст. 83 и II, ст. 185.

притеглянето се движат отвесно по права линия, както смята Епикур? Следва обаче, че ако един атом никога не бива изтласкван от друг, единият никога не докосва другия; оттук следва, че дори и да има атом и той да се отклонява, се отклонява без причина.

23. Епикур въвежда това основание защото се бои да не би, ако атомът винаги се носи поради природната и неизбежна тежест, ние да сме лишени от всякаква свобода, понеже духът се движи така, че да се съгласява от движението на атомите. Демокрит, авторът на теорията за атомите, предпочита да приеме, че всичко се случва по неизбежност, отколкото да лиши неделимите частици от тяхното природно движение. По-съобразителен беше Карнеад, който учеше, че епикуреите могат да защитят своето мнение и без това измислено отклонение. Ако те учеха, че може да има някакво волево движение на духа, това щеше да е по-добра защита отколкото да въведат отклонението, особено когато не могат да открият причината за него; с тази защита лесно можеха да устоят на нападите на Хризип. Ако приемеха, че никое движение не е без причина, нямаше да се съгласят, че всичко, което се случва, се случва поради предхождащи причини. Нашата воля не се нуждае от външни и предхождащи причини.

24. Впрочем по всеобщ навик злоупотребяваме с речта, когато казваме, че някой иска или не иска нещо без причина; казваме „без причина”, сякаш казваме: без външна и предхождаща причина, а не без никаква. Както когато казваме, че даден съд е празен, не го казваме в същия смисъл като физиците, за които празното е нищо, но го казваме в смисъл, че съдът е например без вода, без вино, без олио; така и когато казваме, че духът се движи без причина, казваме, че се движи без предхождаща и външна причина, а не съвсем без причина. За самия атом може да се каже, че когато се движи през празнотата поради притеглянето и теглото си, се движи без причина, понеже никаква причина не идва отвън.

25. От друга страна обаче, за да не бъдем осмивани от всички физици, ако кажем, че нещо се случва без причина, трябва да се направи разлика и да се казва в смисъл, че такава е природата на самата неделима частица, че се движи поради теглото и притеглянето; и в самата нея е причината защо се носи по този начин. Подобно за волевите движения на душите не се изисква външна причина; понеже самото волево движение съдържа в себе си такава природа, че да е в наша власт и да ни се подчинява. Това не е без причина. Причината за това движение е самата му природа.

26. *Щом това е така, ние напълно можем да признаем, че всяко изказване е или истинно, или неистинно. Но защо да признаем, че каквото и да се случва, се случва по предопределение? "Понеже – казва Хризип, никое бъдеще събитие не могат да бъде истинно, ако то няма причини поради които да се случи. Следователно това, което е истинно, по необходимост има причини и по такъв начин това, което се случва, се случва по предопределение. След като работата е приключена, Хризипе, ти трябва да се съгласиш, че или всичко се случва по предопределение, или нещо може да се случи без причина.*

27. *Но нима изказването „Сципион ще превземе Хуманция“²⁹ може да бъде истинно единствено по причина, идваща от вечността да го предизвика? И нима това щеше да е неистинно, ако беше казано преди шестотин века? И ако тогава това изказване „Сципион ще превземе Хуманция“ не е било истинно, то и сега изказването „Сципион превзе Хуманция“ нямаше да се окаже вярно. Прочее може ли да се случи нещо, за което не е било истинно казано, че ще се случи? Както наричаме истинни онези отминали събития, които са имали истинно присъствие в изминалото време, така и наричаме истинни онези бъдещи събития, чието присъствие в идващите времена ще бъде истинно.*

²⁹ Нуманция, град в Испания, през 133 г., след продължителна обсада бил превзет от Сципион Африкански Младши и разрушен до основи.

28. *И ако всяко изказване е или истинно, или неистинно, от това не следва, че има неизменяеми причини, и то вечни, които да не позволяват някакво събитие да се случи по друг начин, отколкото трябва да се случи. Всъщност съществуват и случайни причини, които правят да казваме истинно нещата, когато казваме така: „Катон ще дойде в сената”, като тези причини не са включени в природата и света на нещата. И все пак бъдещето е толкова неизменяемо, когато е истинно, колкото неизменяемо е миналото (но по тази причина не трябва да се боим от предопределението или неизбежността). И наистина неизбежно е да признаем, че ако изказването „Хортензий ще дойде в Пускул” не е истина, следва, че е неистинно. Епикурейците обаче допускат такова изказване да не е нито истинно нито лъжливо. Това не е възможно. И няма да ни обърка онзи ленив софизъм, наричан от философите *Argos Logos*, на който ако се подчиним, не трябва да правим съвсем нищо през живота си. Понеже те така разсъждават: „Ако ти е писано да оздравееш от тази болест, ще оздравееш, било ако извикаш лекар, било ако не извикаш;*

29. *Така, ако ти е писано да не оздравееш от тази болест, не ще оздравееш, било ако извикаш лекар, било ако не извикаш; при това ти е писано едно от двете; следователно да викаш лекар е безсмислено”. Е право този вид умозаключения е*

наречен неплоден и бездействен, понеже при този начин на мислене от живота се премахва всякаква дейтелност. У може да не използваш термина "съдба" но като се придържаш към този начин на мислене, да изречеш съждението: „Ако извечно е било вярно това: „Ще оздравееш от тази болест“, то ще оздравееш било ако извикаш лекар, било ако не извикаш; по същия начин ако извечно е било неистинно това: „Ще оздравееш от тази болест“, ти няма да оздравееш било ако викаш лекар, било ако не викаш” и тъй нататък.

30. Хризип опровергава този софизъм. Някои от нещата – казва той – са прости, други – свързани. Просто е: „Сократ ще умре в еди-кой си ден”; Било ако прави нещо, било ако не прави, на Сократ му е определен денят за умирање. Но ако е предопределено така: „На Лай ще се роди син Едип”, не може да се каже „било ако Лай бъде с жена си, било ако не бъде”; понеже тези събития са свързани и съпредопределени. Казва се така, защото е предопределено и Лай да спи с жена си, и от нея да бъде роден Едип, както, ако беше казано „Милон ще се бори на Олимпийските игри³⁰” и някой кажеше „следователно, било ако има противник, било ако няма, ще се бори” щеше да сгреша. „Ще се бори” е свързано, понеже без противник няма никаква борба. Прочее всички уловки от този род се оборват по един и същи начин. „Било ако извикаш лекар, било ако не извикаш” е уловка. Понеже е толкова предопределено дали ще извикаш лекар, колкото дали ще

³⁰ Милон, прославен гръцки атлет от VI в, родом от Кротона, Южна Италия.

оздравееш. Тези неща, както казах, Хризип нарича съпредопределени.

31. Карнеад не одобряваше целия този род разсъждения и смяташе, че този софизъм е съвсем непремислен. Той притискаше стоиците по друг начин и не без да прибъгва до никакво коварство. Ето как разсъждава той: „Ако всички неща се случват поради предхождащи причини, всички те се случват по силата на някаква природна взаимосвързаност, свързани и преплетени; ако това е така, неизбежността предизвиква всичко; а ако това е истинно, нищо не е в нашата власт. В нашата власт обаче има нещо; ако всички неща се случват по предопределение, всички се случват поради предшестващи причини; значи не всичко, което се случва, произхожда от съдбата”.

32. Това разсъждение не би могло да се изрази в по-съгъстена форма. Ако някой би искал да обърне това изказване и каже: „Ако всяко бъдещо нещо е вярно извечно, така че да е сигурно по какъв начин ще се случи, е неизбежно всички неща да стават по силата на природна взаимосвързаност, свързани и преплетени”, то с това нищо не би доказал. Има голяма разлика дали природна и извечна причина прави бъдещите неща истинни или и без природната вечност може да се разбере дали бъдещите неща са истинни. И така Карнеад казваше, че дори Аполон не може да каже бъдещите неща

освен онези, чиито причини природата съдържа така, че е неизбежно те да се случат.

33. *А по какъв признак дори самият бог би могъл да предскаже, че прочутият Марцел, който беше консул три пъти, ще загине в морето?*³¹ Това събитие ако и да е било извечно истинно, то не е имало действащи причини. Карнеад смяташе, че Аполон не е могъл да знае даже миналото, ако от него не са останали никакви знаци, никакви следи, камо ли бъдещите неща. Едва когато бъдат узнати подбудителните причини за нещо, може да се разбере какво ще се случи. Следователно Аполон не е могъл да предскаже за Едип, понеже не е имало никакви предпоставени причини в природата на нещата, защо е било неизбежно да убие баща си или нещо от този род.

ХV. *Стоиците, които настояват, че всичко се случва по предопределение, са длъжни да признават и подобни оракули и други от този род, които се отнасят до предсказанието; но тези, които се ограничават с твърдението, че това, което трябва да се случи в бъдещето, е истинно извечно, не са длъжни да доказват това. За тях причината не е това, което е за стоиците. Понеже стоиците са по-тягостно ограничени, а мисълта на вторите не е свързана и е свободна.*

³¹ Виж "За предсказанието", II, 14.

34. *Затова те дори да се съгласят със стоиците, че нищо не може да се случи без предшестваща причина, но ако смятат, че тази причина не е свързана с извечната верига на причините, то това какво дава на стоиците?*

А причината тук е тази, която предизвиква това, на което е причина, както раната за смъртта, стомашното разстройство за болестта, огъня за пожара. Следователно под причина не бива да се разбира, че това, което предхожда нещо, му е причина, а че това, което го предхожда пораждащо, му е причина.

Например това че аз съм излязъл на Марсово поле не е било причина да играя с топка, не Хекуба е била причина за смъртта на Троя, понеже е родила Александър, не Пиндарей е бил причина за гибелта на Агамемнон, понеже е баща на Клитемнестра.

Ако разсъждаваме като стоиците можем да кажем, че пътникът, понеже е бил хубаво облечен, е причина разбойникът да го ограби.

35. *От същия тип разсъждения са и прочутите стихове на Ений:*

Де да не бяха паднали, отсечени с бравди

в Пелионския лес дърветата елови!

Може да се стигне и по-надълбоко:

„Де да не се беше раждало никога дърво в Пелион”,

или дори:

„де да я нямаше планината Пелион”

и по подобен начин с все по-обобщаващи твърдения може да се отстъпва без край.

И да не беше корабът тръгнал за никъде.

Но защо да се обръщаме към миналото? Та после следва прочутият стих:

*Понеже никога нямаше заблудена да избяга от къщи
моята господарка Медея, болна духом и ранена от озверяла
любов.*

*Макар че това изобщо не са причините, предизвикали
любовта на Медея.*

36. *Тѣ казват, че има голяма разлика между това без което нещо не може да стане и това, заради което нещо се случва неизбежно. Затова нито едно от гореизброените не е причина, - понеже не предизвиква със своята сила онова нещо, на което се казва, че е причина. И не това, без което нещо не се случва, е причина, ами това, което щом настъпи, неизбежно предизвиква онова, на което е причина.*

Преди Филоктет да бъде ухапан от змията, нима е имало някаква причина в природата на нещата той да бъде оставен на остров Лемнос?³² Но след ухапването се е появила тази причина по-непосредствена и по-обвързана с развоя на събитията.

37. *Следователно разумът открива същността на събитията; но това изказване е било истинно извечно: „Филоктет ще бъде оставен на острова” и това не е могло да се превърне от истинно в неистинно. Неизбежно е в две противоречащи си неща – на това място наричам противоречащи си онези, от които едното казва нещо, а другото го отрича – та от тях е неизбежно, макар и против волята на Епикур, едното да е истинно, а другото –*

³² Филоктет е легендарен цар на Мелибей, Тесалия. Взел участие в Троянската война на страната на ахейците, но по време на пътуването край остров Лемнос бил ухапан от змия и по тази причина бил оставен на острова.

неистинно, както „Филоктет ще бъде ранен“ е било истинно и преди всички векове, а „Не ще бъде ухапан“ е било неистинно. Освен ако случайно не желаем да следваме мнението на епикурейците, които твърдят, че подобни изказвания са нито истинни, нито неистинни, или, ако ги е срам от това, казват нещо още по-безсрамно: че дисюнкциите от противоположни изказвания са истинни, но по съдържание на изказаното в тях нито едно не е истинно.

38. О, забележителна дързост и паачевно невежество в логиката! Понеже, ако нещо в изказването е нито истинно, нито неистинно, то със сигурност не е истинно; което обаче не е истинно, какво друго може да бъде освен неистинно? Или каквото не е неистинно, какво друго може да бъде освен истинно? Прочее ще се придържаме към мнението, което защитава Хризип, а именно, че всяко изказване е или истинно, или неистинно; А оттук ние сме принудени да направим извода, че нещата, които могат да са извечно истинни, не са обвързани с вечни причини и са свободни от неизбежността на съдбата.

39. Аз така мисля по този въпрос: Сред старите философи съществуваха две мнения; едното според което всичко се случва по предопределение така, че това предопределение има сила на неизбежност - на това мнение бяха Демокрит, Хераклит, Емпедокъл и Аристотел; второто, според което

самопроизволните движения на душите не са обусловени от никаква съдба. И струва ми се, че Хризип, като уважаван арбитър искаше да държи позиция по средата, но по-скоро се присъедини към онези, които допускат, че душите се движат, освободени от неизбежността; ала като се обърка в думите си, попадна в такива мъчнотии, че против волята си потвърди неизбежността на предопределението.

40. Нека да видим, ако искаме, как се случва това с "одобренията", които проследих в първата реч. Древните философи, според които всички неща се случват по предопределение, твърдят, че и одобренията се предизвикват по силата на неизбежността.

Плези обаче, които не бяха съгласни с тях, освобождават одобренията от властта на съдбата и казват, че ако подчиняваме нашите одобрения на съдбата, то това означава да ги подчиним на неизбежността. Пле разсъждават така: „Ако всички неща се случват по предопределение, те се случват по предхождаща причина; ако и нашите желания се случват по предхождаща причина, то също така се случва и това, което е следствие от нашите желания, следователно и нашите одобрения.

Но ако причината за нашите желания не се намира в нас, то и самите желания не са в наша власт. И ако това е така, не зависи от нас това което се извършва вследствие на нашите желания. Следователно нито нашите одобрения,

нито нашите действия са в наша власт. Оттук следва, че не заслужаваме нито похвали, нито упреци, нито почести, нито наказания”.

Но тъй като това е неправилно, тези философи смятат, че най-вероятно може да се заключи, че не всичко, което се случва, се случва по силата на предопределението.

41. Хризип пък, който от една страна отхвърля неизбежността, а от друга твърди, че нищо да се случи без предхождащи причини, разграничава два вида причини, та хем да избегне неизбежността, хем да задържи предопределението. „Едни от причините, казва той, са абсолютни и изначални, а други спомагателни и непосредствени. Затова, когато казваме, че всички неща се случват по предопределение поради предхождащи ги причини, то имаме предвид не поради абсолютни и изначални причини, ами поради спомагателни и непосредствени причини”.

И така против извода, който аз направих преди малко, той заключава: ако всички неща се случват по предопределение, оттук следва, че всички се случват поради предхождащи ги причини, обаче не поради изначални и абсолютни причини, ами поради спомагателни и непосредствени. И ако тези причини не са в наша власт, от това не следва, че и желанията ни не са в наша власт.

А оттук следва, това би било неизбежно ако бихме признали, че всички неща се случват поради абсолютни и

изначални причини, и понеже точно тези причини не са в наша власт, то и нашите желания биха били извън нашата власт.

42. Затова споменатото по-горе заключение е валидно срещу тези, които въвеждат предопределението така, че да го обвържат с неизбежността. Заключениеето обаче изобщо не важи за тези философи, които смятат, че предхождащите причини не са абсолютни и изначални.

Още по-лесно, смята Хризип, може да обясни това, което се казва за одобренията, а именно че те се случват поради предхождащи причини. Макар одобрението да не може да се случи, ако не бъде подбудено от някакво видение, все пак, понеже това видение има непосредствена, а не изначална причина, то според Хризип, както по-рано казах, усещането изобщо не може да се случи, ако никаква сила не го подбуди отвън (понеже е необходимо усещането да бъде задвижено от видението), ами нещо подобно на Хризиповия пример за цилиндъра и пумпала. Тъе не могат да започнат да се движат, ако не са подтикнати.

Щом това стане, Хризип смята, че след това поради своята собствена природа, и цилиндърът се обръща и пумпалът се завърта.

43. „Плози, който тласва цилиндъра, казва Хризип, му дава начало на движението, но не му дава самата подвижност. Плака и видението отпечатва обекта и сякаш отбелязва в нашата душа неговия вид, но одобрението ще бъде в наша власт. В одобрението става нещо подобно на това, което се каза за цилиндъра – то получава тласък отвън, а след това се движи поради своята сила и природа. Плака че ако нещо се случва без предхождаща причина, щеше да е лъжа, че всичко се случва по силата на предопределение; но пък ако е правдоподобно, че всички неща, които се случват, ги предхожда причина, то как може да се избегне признанието, че всички неща се случват по силата на съдбата. Първа само да помним каква е разликата и несходството между причините”.

44. При тези обяснения на Хризип се получава така, че, ако онези, които казват, че нашите одобрения не се случват по силата на съдбата и заедно с това допуснат все пак, че одобренията се случват не без предхождащо впечатление, те биха разсъждавали различно от Хризип. Ако обаче се съгласят, че впечатленията предхождат усещанията и все пак одобренията не се случват по силата на съдбата, понеже тази непосредствена и най-близка причина не предизвиква одобрение, те говорят като Хризип.

И Хризип, като се съгласява, че непосредствената и най-близката причина за одобрението е разположена във

видението, но не се съгласява, че тази причина е неизбежна за одобрението, понеже, ако всичко се случваше по силата на съдбата, щеше да се случва поради предхождащи и неизбежни причини.

Мака и тези, които не се съгласяват с това, но признават, че одобренията не се случват без предшестващи видения, казват, че ако всичко се случва по предопределение по такъв начин, че нищо да не може да се случи освен предшествано от причина, трябва да признаят, че всички неща се случват по предопределение.

Оттук лесно може да се разбере, че понеже и едните, и другите докарват своите добре изложени и обяснени мнения до един и същ извод, те се различават на думи, а не по същина.

45. И въобще ако имат предвид такова разграничение, че за някои събития може да се каже с право, че предхождащите им причини са такива, че не са в наша власт как ще станат нещата, на които са били причини, а за други събития, макар и с предхождащи причини, все пак са в наша власт да станат и по друг начин, това именно разграничение одобряват и едните, и другите.

Ала едните смятат, че за някои неща, щом ги предхождат причини, не са в наша власт да станат по друг начин и те се случват по силата на съдбата; Съдбата няма пръст за нещата, които са в наша власт... лакуна

46. По този начин трябва да се решават нещата, а не да се търси помощ от блуждаещи и отклоняващи се от пътя си атоми. „Атомът, казва Епикур, се отклонява”. Преди всичко защо? Според Демокрит атомите получават някаква сила от тласък, който Демокрит нарича *рлага*, а ти, Епикур, - от сила на притегляне и от теллото.

Каква е тази нова причина в природата, която да отклонява атома? И да не би атомите да си хвърлят жребий помежду си кой да се отклони и кой не? И защо се отклоняват на най-малък интервал, а не на по-голям? И защо се отклоняват само на един, а не се отклоняват на два или три интервала?

47. Това е само пожелание, не разискване. Ти, Епикур, не обясняваш защо атомът, подтикнат отвън, се отмества от мястото си и се отклонява, нито пък дали в онази празнота, из която се носи атомът, има някаква причина той да не се движи в права линия, дали в самия атом е настъпило някакво изменение, поради което той да не поддържа природното движение на своето телло.

И така без да привежда никаква причина, която да предизвика това отклонение, Епикур смята, че е казал нещо ново, но казва нещо, което всички разумни хора с презрение отхвърлят.

48. *И ми се струва, че никой не укрепва повече не само вярата в предопределението, но и силата на неизбежността на всичко и повече от всички останали отхвърля произволните движения на духа от този философ, който допуска, че не може да се противостои на предопределението другояче, освен ако не прибегне до тези измислени отклонения.*

Дори тези атоми да съществуваха, което никой и никак не може да докаже, все пак тези отклонения никога няма да бъдат обяснени. Ако на атомите, понеже се носят поради притеглянето, им се приписва неизбежността на природата, че всяко тяло, когато нищо не му пречи, неизбежно се движи и се носи, то неизбежно е и за някои атоми, или, ако искат, за всички, да се отклоняват съгласно природата³³ ...

³³ Краят на трактата не е запазен.

ФРАГМЕНТИ

*Макар да е пролял много пот и хвърлил много усилия с надеждата да обясни някак си, че хем всичко е подвластно на съдбата, хем и от нас зависи нещичко, Хризип само се е оплел още повече в своите обяснения.*³⁴

*Предопределението е взаимовръзка на нещата, задържаща се вечно против волята си, която видоизменя своя ред и закон, но все пак така, че самото видоизменяне притежава вечност.*³⁵

*Мислите на хората са такива, какъвто е и този ден, с който татко Юпитер освети плодородните земи*³⁶.

³⁴ Виж Авъл Гелий, "Атически ноци", VII, 2.

³⁵ Виж Мавър Сервий Хонорат, Коментари към "Енеида", Вергилий, III, ст. 376.

³⁶ Виж Аврелий Августин, "За Божия град", V, 9. Тук цитира Омир, "Одисея", XVIII, ст. 136-7.

Когато Еципион заедно с Понтий бил в имението си в Лаверний³⁷, му донесли случайно една чига, която рядко се лови, но е риба, както казват, от най-хубавите. След като Еципион поканил последователно двама от тези, които били дошли да го поздравят и изглеждал, че ще покани и други, Понтий му рекъл на ухо: „Еципионе, внимавай какво правиш; тази чига е за малко хора“³⁷.

Превод:

Юлия Роне, 7 курс, Класическа
филология

Ръководител на упражненията:

доц. д-р Недялка Георгиева

Дизайн:

Асен Погоров, 70 курс

³⁷ Виж Макробий, „Сатурналии“, III, 16.